

KÖZÉPKORI PECSÉTNYOMÓ A BUDAI VÁR TERÜLETÉRŐL

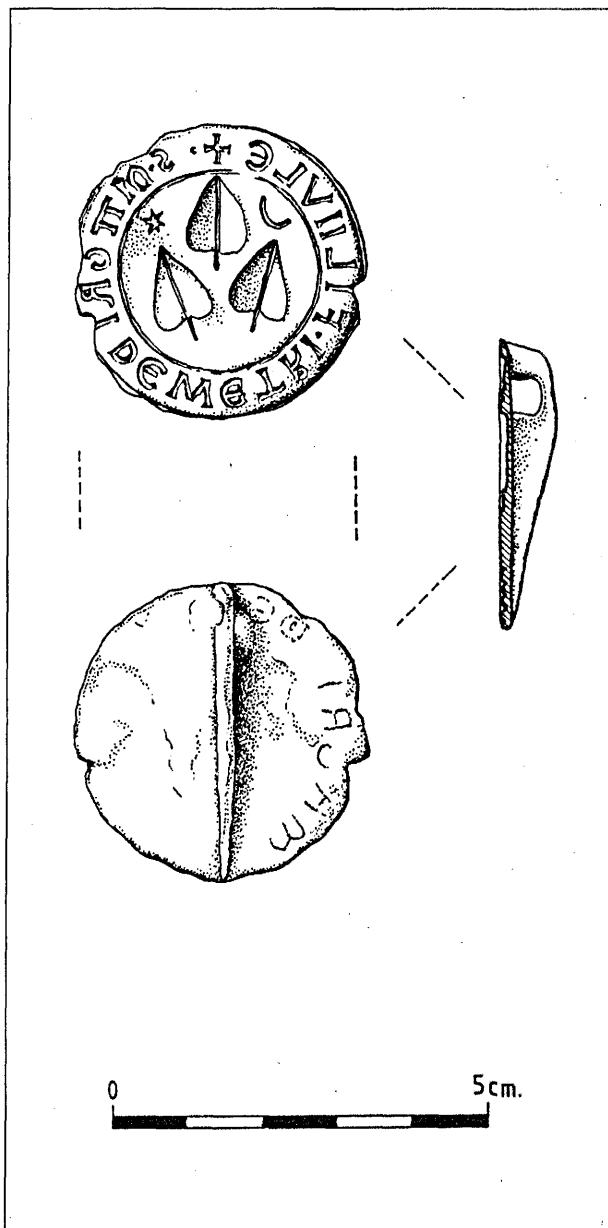
1985 őszén* a budai vár K-i, ún. „hajtogatott” várfalának azon szakaszán, amely a Várszínháznak ill. a Kommunális Beruházó Vállalatnak otthont adó épülettömb (volt Karmelita kolostor) ÉK-i sarkánál húzódik, mélyépítési munkákhoz kapcsolódóan, leletmentésre került sor. A fal itt K-i irányban bástyaszerűen előreugrik. A belső oldalon folyt földkitermelés során láthatóvá vált, hogy e kiszögellés eredetileg toronyszerűségként szolgált. A torony aljában, annak É-i részén a munkák során megbolygattak egy középkori emésztőgödrt, amelyből XIII–XIV. századi leletanyag kíséretében egy pecsétnyomó került a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményébe.¹ A következőkben a pecsétnyomót ismertetem, kitérve röviden egykori tulajdonosának személyére is.

A pecsétnyomó bronzból készült, lapos korong alakú, átmérője kb. 49 mm, vastagsága: 1,5–2 mm (pontosabb adatok a szélek és a felületek korrodáltsága miatt nem adhatók meg!), súlya: 12,94 gr. Előlapján közepén bevéssett ábra (jelvény), körülötte ugyancsak bevéssett, negatív (fordított) felirat. A hátlapon vékony, függőlegesen elhelyezett, fölülről lefelé keskenyedő „borda” van forrasztva, felső részén kb. 4 mm átmérőjű furattal. Azaz: a pecsétnyomó felfüggeszthető, nyakbaakasztható volt. (A függesztő „borda” vagy „fül” forrasztásához használt ón- vagy ólomszerű anyag a felületen több helyen megfigyelhető) (1. kép 1–3.).

Az előlap közepén lévő ábrázolást egyszerű, bevéssett körbe foglalták (átm.: 26 mm) – tehát nem pajzsba.² Az ábrázolás három darab, háromszög alakban, álló formában elhelyezett hársfalevélből, valamint egy, a középső (felső) levéltől jobbra³ lévő félholdból és egy balra lévő hatágú csillagból áll. A hárslevelekhez alul rövid, lefelé kissé szélesedő szár tartozik (2. kép).

A pecsét körirata a címerábrát körülfogó, bevéssett kör, és egy azzal koncentrikus, másik bevéssett kör (átm.: 47,5 mm) között helyezkedik el, oly módon, hogy a címerábra középső hársfalevelének csúcsa felett, közepén elhelyezett szövegkezdő keresztől indul bal felé. Betűi – egy kivételével – befelé néznek (3. kép). Olvasata lenyomatként tekintve:

+ • S [IGILLUM] • MAG [IST] RI DEMETRI [I] • FILI [I] IVLE Azaz a pecsét tulajdonosát tartalmazza genitivusos formában.⁴ A felirat bevésője meglehetősen következtelen volt a szöveg tagolásában, a neveket elválasztó pontok alkalmazásában vagy nem alkalmazásában (pl. a S [IGILLUM] előtt és után van, de pl. a MAG [IST] RI és a DEMETRI között nincs), valamint a betűk használatában (pl. a MAGISTRI és a DEMETRI szavak „M” betűi teljesen eltérnek egymástól, ráadásul utóbbit éppen fordítva helyezte el). A szöveg epigráfiai

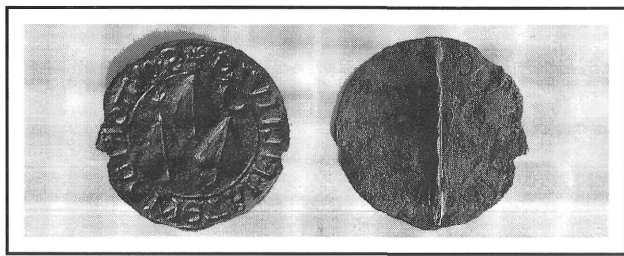

1. kép. A pecsétnyomó elő- és hátlapja, valamint oldalnézete rajzon $M = 1 : 1$.

Abb. 1. Vorder- und Rückplatte, sowie Seitenansicht des Petschaftes in Zeichnung $1 : 1$.

vizsgálatát – nem lévén szakértő – nem tekintem feladatommak.

Visszatérve még a pecsétnyomó hátoldalára: a felfüggesztésre szolgáló, átfúrt bordát keskenyebb (tulajdonképpen alsó) végével felfelé fordítva, tőle balra halványan bekarcolt betűmaradványok figyelhetők meg félkörívben

2. kép. A pecsétnyomó fotója.

Abb. 2. Foto des Petschaftes.

elhelyezve.⁵ Ezek az „m”, „a”, „g”, „r”, „i”, valamint „d” és „e” betűk maradványának tűnnek. A bordától jobbra, közvetlenül annak keskenyebb (tulajdonképpen alsó) vége mellett látszik még bekarcolás, ezt azonban erősen romlott felület miatt betűvel azonosítani már nem lehet. Azaz: az ötvös eredetileg ezen az oldalon kezdte el a pecsét kialakítását, mégpedig először a betűk finom előkarcolásával. Mivel azonban közben valami problémája akadt – minden valószínűség szerint a szöveg térbeli elosztásával⁶ –, a munkát végül is a túlsó oldalon végezte el. Az eredeti előlap így végül hátlap lett, melyre forrasztással függesztő fület applikáltak.

A pecsét tulajdonosának – GYULA fia DEMETER mesternek – beazonosításával látszólag kedvező helyzetben vagyunk, különösen mivel a pecsétnyomón feltűnő

†·S·OITTO·DE·METRI·FILI·IV·LE

МІСКИДЕ

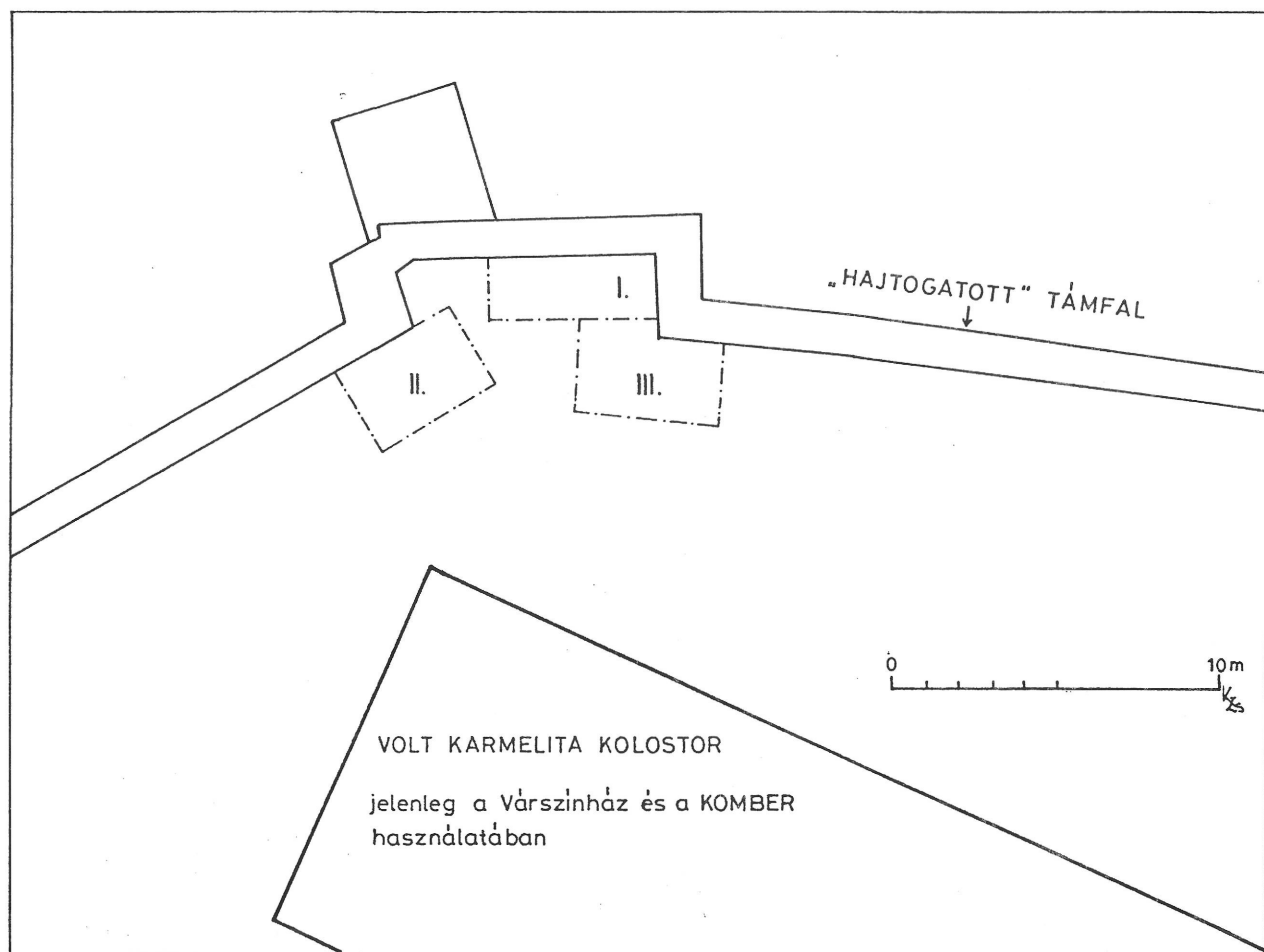
3. kép. A pecsét körirata.

Abb. 3. Rundschrift des Petschaftes.

jelvény vagy címerábra jól meghatározhatóan egy nemzetséghez köthető. A hársfalevél címerként való felhasználása ugyanis a Rátót (Ráthót vagy Rátold) nemhez tartozó ágak és családok sajátossága: eredeti címerük a veres mezőben elhelyezett aranyhársfalevél.⁷

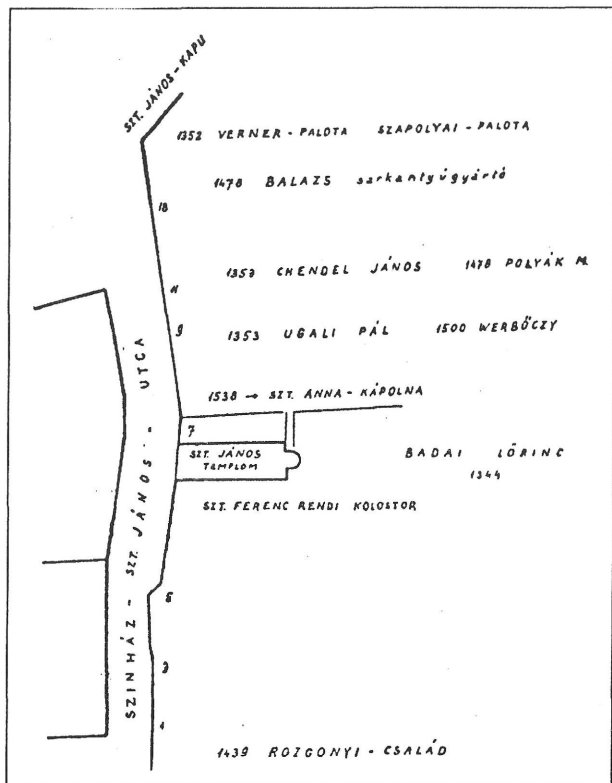
A tulajdonos rokonsági viszonyainak tisztázására kiindulásként kínálkozó Nagy Iván-féle alapmunka⁸ azonban a Ráthóti gróf és nemes Gyulaffy család leírásánál nem tesz említést DEMETER mesterről (1. melléklet). Az első ismert Gyulaffy őst ő az 1274-ben említett Baldinus Gyulával azonosítja. Geneológiai táblázata – mint látni fogjuk – meglehetősen hiányos. Ráadásul a számunkra fontos XIII–XV. sz.-i adataira hivatkozást sem tesz.

Sokkal részletesebb és jobban adatolt Wertner Mór alapműve⁹ (2. melléklet). Ebből kiderül, hogy bár több Gyula is szerepel a Rátót nem amúgy igen kiterjedt ágaiban, GYULA fia DEMETER-ként csak egyetlen

4. kép. A pecsétnyomó lelőhelyének helyszínrajza.

Abb. 4. Lageplan des Fundortes des Petschaftes.

.5. kép. A lelőhely környékének középkori lakói – Pataki Vidor szerint.

Abb. 5. Die mittelalterlichen Bewohner der Umgebung des Fundortes – nach Vidor Pataki.

személyt vehetünk számításba; ugyanis ő az egyetlen Demeter nevezetű a nembn. E DEMETER mester 1329 előtt hunyt el. Atyja az 1317 előtt elhunyt – Wertner által I.-nek

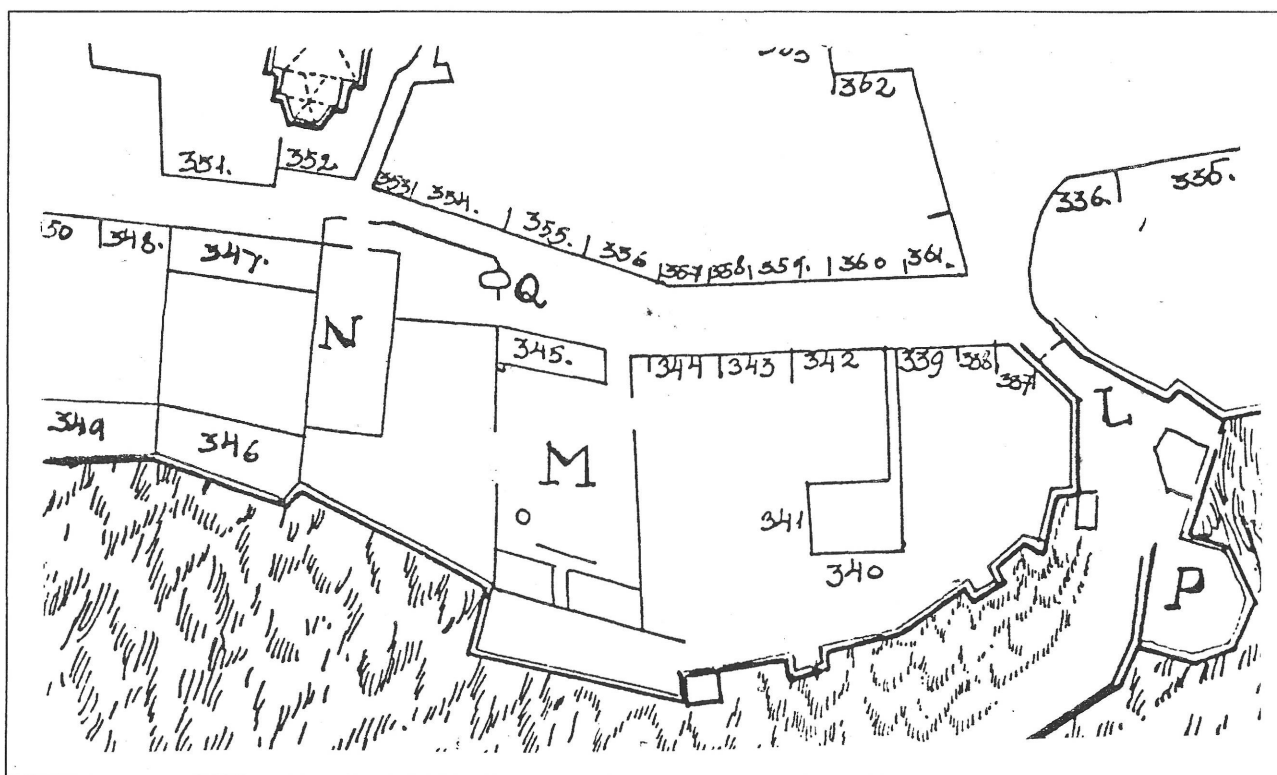
nevezett – Gyula, aki a Csák nb. Demeter bán leányát, Kyngust vette nőül.¹⁰ Így tehát Demeter anyai nagyapjától „örökölte” a Rátót nembn egyedülálló nevét. Wertner, Demeter atyai nagyatyjának az 1238-ban említett Balduint tartja, dédatyjának pedig – feltételelesen – az 1260-ban említett Keszi Lőrincet. Demeternek egy testvére volt: a még 1317 előtt elhunyt – Wertner szerint II. – Gyula.

Némiképpen más családfát találunk Karácsonyi genealógiai szempontból ugyancsak nélkülözhetetlen művében¹¹ (3. melléklet). Ezek szerint az 1283-ban említett Balduin nem nagyatyja, hanem – e néven II.-ként – nagybátyja volt Demeternek. Karácsonyi Demeter atyját, Gyulát – Wertnerrel ellentétben – szintén II.-ként tartja nyilván. Szerinte II. Gyulának és II. Balduinnak atya – ilymódon Demeternek nagyatyja – az 1235–46 között főpohárnokként szereplő, I.-nek azonosított Balduin volt; továbbá II. Gyulának és II. Balduinnak nagyapja – tehát Demeternek dédapja – pedig az 1219 és 39 között királyi udvarbíró I. Gyula. – Karácsonyi a Wertnernél Demeter feltételes dédatyaként szereplő, 1260-ban említett Keszi Lőrincet – igaz szintén csak feltételelesen – II. Gyula és II. Balduin testvéreinek – azaz Demeter nagybátyjának tartja.

Wertner a későbbiekben még visszatért a témára.¹² E dolgozatnak azonban nem lehet célja, hogy a rokoni szálak kérdésébe mélyebben belemerüljön, még kevésbé, hogy „igazságot szolgáltatson” a Wertner és Karácsonyi között egykor folyt vitában.

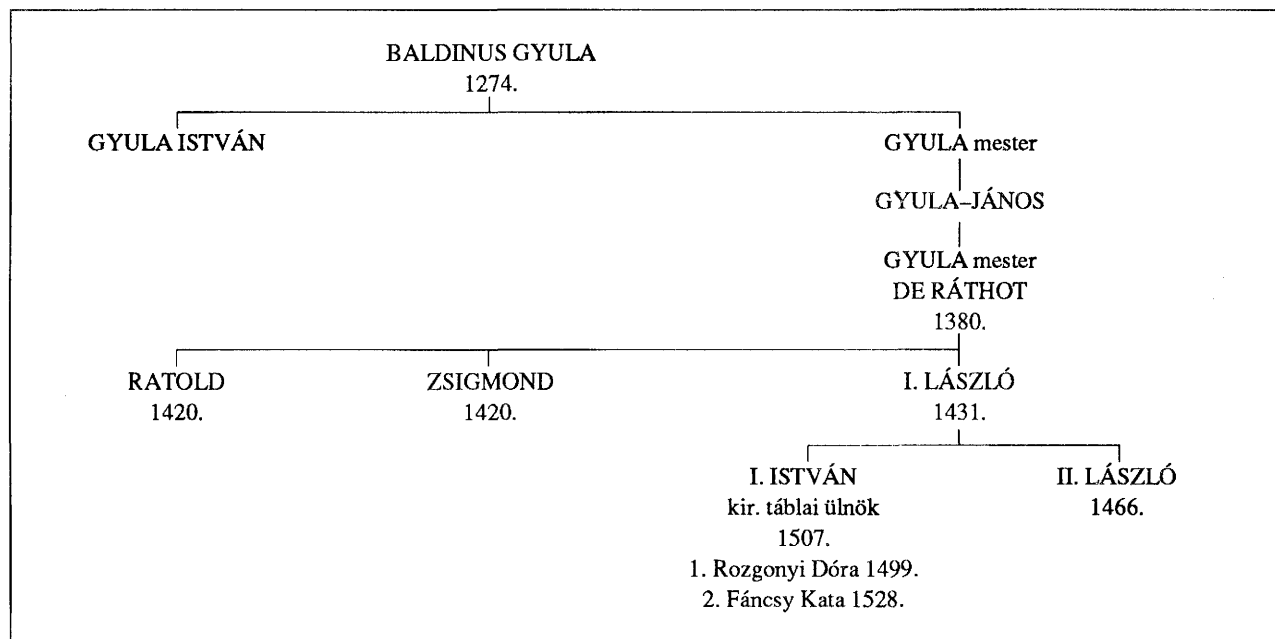
Ami mármost a közvetlenül Demeterre vonatkozó adatokat illeti, azokból mindössze kettőt ismerünk –, de egyik sem fest hízelgő képet róla.

Az első¹³ 1300. szept. 1-jei dátummal állították ki és

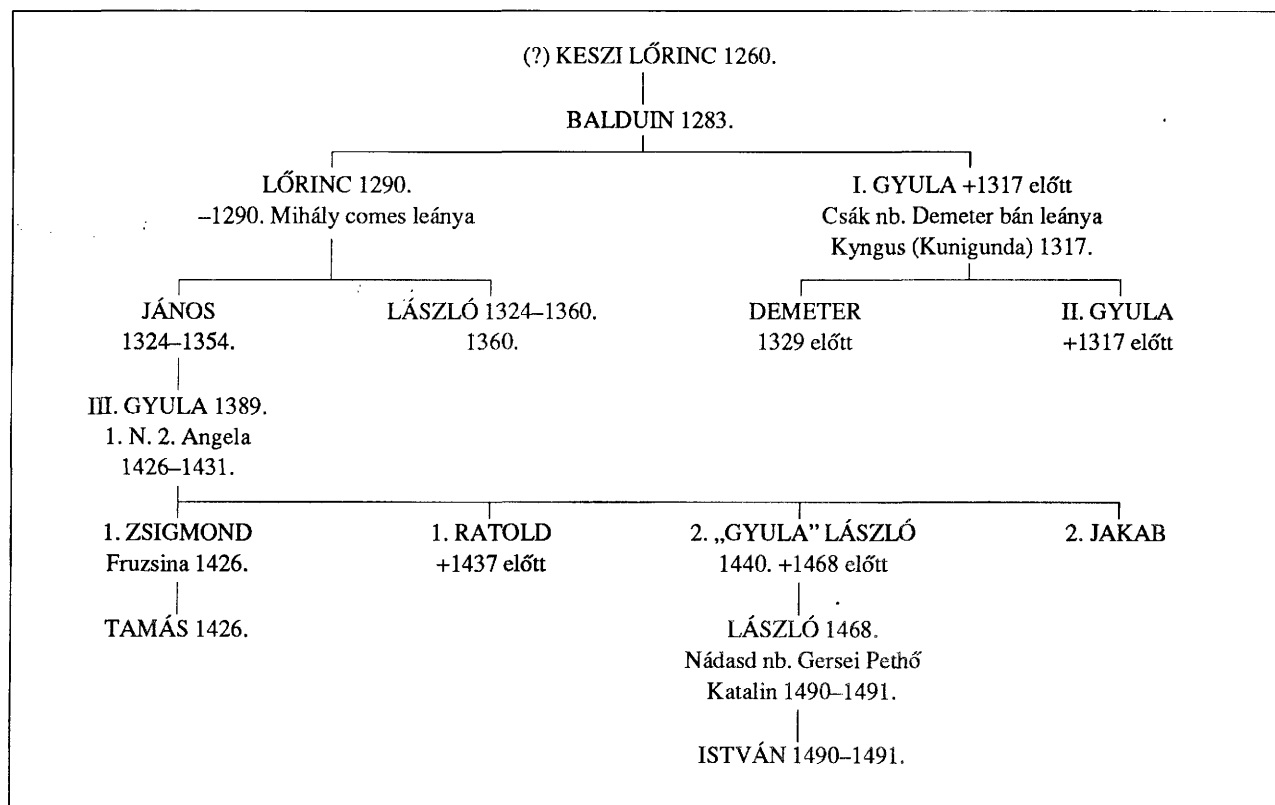
6. kép. A lelőhely környéke az 1687-es Haüy–Rabatta féle helyszínrajzon.

Abb. 6. Die Umgebung des Fundortes auf dem Lageplan von Haüy–Rabatta aus 1687.

1. sz. melléklet: A Gyulaffy család leszármazása Nagy Iván szerint (részlet).

Beilage 1. Abstammung der Familie Gyulaffy nach Iván Nagy (Teil).

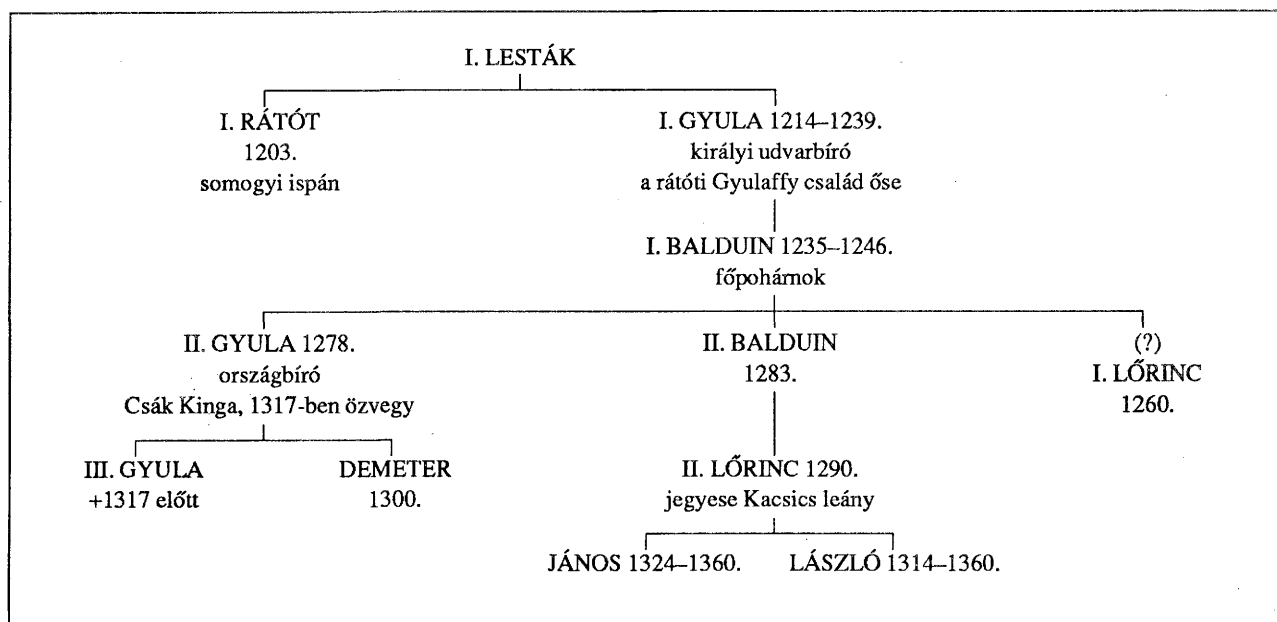
2. sz. melléklet: A Rátót nemzetség Balduin (Gyulaffyak) ágának családfája Wertner Mór szerint.

Beilage 2. Stammtafel des Zweiges Balduin (Gyulaffys) aus der Rátót-Sippe nach Mór Wertner.

magában foglal egy másik, 1300. aug. 29.-i keltezésűt. Az oklevélből kiderül, hogy Demeter bűnös Benedek veszprémi püspök falvainak lerombolásában, száz márká kárt okozva,¹⁴ továbbá a Veszprém vár alatt összegyűlt sokadalom megrohanásában.¹⁵ Ugyanebből kiderül az is, hogy

Demeter ekkor Csobánc várát birtokolta, amelyben külön várnagyot is tartott.¹⁶

Demeter hasonló tetteiről tudósít az 1329-es oklevél is,¹⁷ amelyeket testvérével Gyulával, valamint egyéb atyafiaival Balduin fia Lőrincsel, és utóbbinak fiaival, János-

3. sz. melléklet: A Rátót nemzetség Gyulaffy ágának családfája Karácsonyi János szerint.

Beilage 3. Stammtafel des Gyulaffy-Zweiges der Rátót-Sippe nach János Karácsonyi.

sal és Lászlóval, mint tettestársakkal követett el.¹⁸ Mivel azonban az okozott károkat Balduin fia Lőrinc fiainak, Jánosnak és Lászlónak kell megtéríteni, így Demeter ekkor már nyilván nem élhetett. (Testvére Gyula pedig már 1317 előtt meghalt – ld. korábban.)

A rendelkezésünkre álló források alapján tehát pecsétünk tulajdonosáról mindössze közvetlen rokonsági viszonyait, valamint azt lehet tudni, hogy hatalmaskodó dunántúli – balatonfelvidéki – nemes volt.

Kérdésként merül fel viszont, hogy mi kötötte őt Budához, a tágabb és szűkebb környezethez? (4. kép). E kérdésre azonban sajnos nem tudunk pozitív választ adni. Az e témában forrásként rendelkezésre álló Pataki Vidor-féle munka¹⁹ alapján a budai várban sem a tágabb, sem a szűkebb környezetben nem találunk olyan adatra (pl. háztulajdon vagy bérlet), amely vele közvetlenül összekapcsolható lenne. – Arra a szűkebb területre²⁰ (5. kép) pl., ahol a pecsétnyomó előkerült, Pataki legközelebbi adata csak 1352-ből való.²¹ Hozzá kell tennünk: Pataki a jelzett területen kevesebb középkori épületet tudott dokumentálni, mint amennyi ténylegesen lehetett, legalábbis erre következtethetünk a Haüy–Rabatta-

féle helyszínrajz által megörökített törökkor végi állapotból (6. kép).

A helyszín és a pecséttulajdonos személy összekapcsolásának bizonytalanságával szemben valamivel megalapozottabban szólhatunk a szűkebb értelemben vett lelőhelyről – magáról a toronyról. A források ugyanis a XV. sz. végén XVI. sz. elején többször is megemlékeznek egy házról és egy hozzá kapcsolódó toronyról, mely utóbbit a tulajdonosnak helyre kellett volna állítani.²² Mivel a területen a Haüy–Rabatta-féle rajzon csak két toronyszerűség látszik (leszámítva az egykori ferencesek, illetve a pasapalota mögötti bástyaszerű kiugrást) és mivel egy 1494-es oklevél a ház D-i szomszédjaként a ferenceseket jelöli meg,²³ valószínűbbnek tűnik, hogy a rajzon szereplő tornyok közül is a délebbiről van szó. Utóbbi helyzete megegyezni látszik az általunk megfigyelt toronnyal.

Dolgozatunkkal a pecsétnyomó és tulajdonosa kapcsán remélem sikerült felhívni a figyelmet a helyszín történeti jelentőségére és egyben a további kutatások szükségességére is.

JEGYZETEK

* Ez a dolgozat eredetileg annak az ünnepi tanulmánykötetnek a számára készült, amelyet Kubinyi András professzor 60. születésnapjára tanítványai állítottak össze 1989-ben. A kötet sokszorosításának sajnálatos elmaradása miatt ezt az alkalmat használok fel a tanulmány szélesebb körben történő közzétételére.

E helyütt szeretnék köszönetet mondani Spekner Enikő kolleganőmnek jelen cikkem lektori teendőinek ellátásáért.

1. BTM lt. sz.: 88.153.1. A szondát utóbb I. számmal jelöltük meg. A lelőköriülményekről és a kísérőleletekről szóló rövid jelentést lásd az ásatási összegezéseknél.
2. A címerpajzs nélkül ábrázolt családi jelvényeket egyesek nem tartják igazi címernek – erről ld. Bertényi Iván: Heral-

dika – in: A történelem segéd tudományai ELTE Bölcsészettudományi Kar kiadása Bp. 1986. 141–168. o. – 141. – U.ő.: Kis magyar címertan. Bp. 1983. 10. o.

3. Mivel itt magáról a pecsétnyomóról, annak negatív ábrázolású képéről beszélek, nem a heraldikai értelemben vett, hanem a valóságos irányokat használom.

4. A SIGILLUM + a tulajdonos genitívusos alakban feliratú pecsétre ld. Kubinyi András: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog) – Folia Archeologica XXXV. 1984. 139–159. o. – 144–145. o. – Bertényi Iván: Szfragsztika – in: A történelem segéd tudományai, ELTE Bölcsészettudományi Kar kiadása Bp. 1986. 169–193. – 186–187. o.

5. A felületen igen halványan látszik a köriratszerkesztéshez használt belső körív egy szakasza is.
6. Míg pl. az elkészült pecséten a DEMETRI „m” betűje a pecsét függőleges tengelyétől jócskán balra esik, addig a rontott feliraton ez pont a függőleges tengelyre került volna, azaz a felirat nyilvánvalóan elnyúltabb lett volna.
7. Ld. *Nyáry* 1886. 70. o. – „H. G. D.” 1890. 29. 30. o. – *Bárczay* 1897. 15–16. o. – *Csoma* 1904. 146. o. – *Erdélyi László*: A magyar lovagkor nemzetségei. Bp. 1932. 76. o. A nemzetség más ágában is előfordult a több hársfalevél címerként való használata is. II. Roland nádor 1299-ben (*Nyáry* 1886. 74.; HGD 1890. 24. laphoz tartozó melléklet 3. sz.) és Mátyás Roland fia 1281-ben (*Majláth Béla*: Egy lovaspecsét a XIII. századból, *Archaeológiai Értesítő Régi folyam* XIII. 1879. 396–97. o.; *Csoma* 1904. 147.) két levelet használt címerén. (Megjegyzendő, hogy ennek kapcsán *Nyáry* 1886. 74. o.-on – tévesen – hármass levéldíszítésről beszél, *Csoma* 1904. id. helyén pedig – valószínűleg szintén tévesen – 1282-re teszi az oklevelet.) A nemzetségből származó családok címerein később is feltűnik a kettős hársfalevél, pl. a Lorántfiaknál és a Paksyknál (HGD 1890. id. melléklet 24. 25. 27. 31. sz.). Hármass hársfalevél a középkorban – a szóbanforgó pecsétnyomokon kívül – mindössze egyszer, I. Róland 1255-ben használt pecsétjén fordul elő. (*Nyáry* 1886. 74. és VI. tábla 60. – HGD 1890. id. mell. 2. sz.). A későbbiekben azonban szintén feltűnik a nemzetségből származó családoknál – pl. a Gyulafiaknál és a Paksyknál (HGD 1890. id. mell. 26. 28. 32., *Bárczay* 1897. 16. o. 58. ábra).
8. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV., Pest, 1858. 480–81. – a mellékelt táblázat *részlet* a 481. o.-on.
9. *Wertner* 1892. 284–304. – különösen 301. o. a mellékelt táblázattal.
10. *Wertner Mór*: Adalékok a Csák-nemzetség történetéhez. Turul XVIII. 1900. 168. o.
11. *Karácsonyi* 1901. 3–21. o., a mellékelt táblázat a 4. oldalon.
12. *Wertner Mór*: Megjegyzések a „Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig” című munkára (Negyedik közlemény) Turul XXI. 1903. 125–130. o., különösen 126–127. o. és *Karácsonyi J.*: A sajtómezei csatában elesett esztergomi érsek nemzetsége Turul XXIII. 1905. 86. o.
13. *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis Ton. IX. VOLUMEN VII. Budae 1842. 728. o. LXVI. sz.: (említve még: Karácsonyi 1901. 4. és 6. – *Wertner* 1892. nem említi!)
14. – Uo. 729. o.: „...super destruccionibus et desolacionibus villarum suarum Belend, Favez, Wamus, Kal et Dyaky vocatarum, ac super alys dampnis et iniurys iobagionibus domini episcopi et ad eum pertinentibus illatis, et specialiter super destruccione Wytulus iobagionis sui de Beren...”
15. – Uo. 730. o. „Ceterum similiter ipso eodem die et loco pro eo, quia congregata multitudine anno preterito sub Castro Wespremiensi causa ablacionis rerum extranearum accesseramus manu violenta cum quinqueginta personis nobilium reddendo nos culpabiles, eidem Venerabili patri domino Episcopo tenemur supplicare.” A szöveg értelmezése más-ként is elképzelhetőnek tűnik: ti. hogy a sokaság a javak elidegenítése végett gyűlt össze.
16. – Uo. 729. o.: „...Chabe castellani nostri de Chabanch...”
17. Zala vármegye története – Oklevéltár I. 1024–1363. Szerk.: *Nagy Imre, Véghelyi Dezső, Nagy Gyula* – Bp. 1886. 168. sz. 233–236. o. (– Regesztában: *Kumorovitz L. Bernát*: Veszprémi regeszták Bp. 1953., 194. sz.) 83. o. – említi még *Wertner* 1892. 291. o., *Karácsonyi* 1901. 6. o.)
18. – Uo. 234. o.: „...super omnibus causis, iniuriis, damnis, nocumentis, combustacionibus villarum, destruccionibus possessionum, morte seu homicidio, mutilacionibus membrorum, confraccionibus ecclesiarum et quibuslibet aliis factis potenciariis seu maleficiis inter eosdem dominum episcopum, *Demetrium* et Gyula filios Gyula, Laurencium filium Baldun, Johannem et Ladislaum filios eiusdem Laurencii quoquomodo usque nunc illatis...”
19. *Pataki Vidor*: 1950. 241–299. o.
20. Szűkebb terület alatt itt most a Szt. János ferences kolostor, a Szt. János u., a Szt. János- (Vízi-) kapu és a K-i várfal által meghatározott területet értem.
21. *Pataki* 1950. 275. o.
22. *Pataki* 1950. 274–75. o.
23. *Pataki* 1950. 297. o. 103. jegyz. idézve: 1494. dec. 8.-ra „...ac pauperum Mendicum(!) ab altera partibus existentem...”

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

<i>Barczay</i> 1897.	<i>Barczay, Oszkár</i> 1897.: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897.	<i>Nyáry</i> 1886.	NYÁRY, Albert: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886.
<i>Csoma</i> 1904.	<i>Csoma József</i> : Magyar nemzeti címerek. Bp. 1904.	<i>Pataki</i> 1950.	<i>Pataki Vidor</i> : A Budai Vár középkori helyrajza Klny a Budapest Régiségei XV. kötetéből 241–299. o.
H.G.D. 1890.	H.G.D.: A Rathold nemzetség címere. Turul VIII. 1890. 24–30.	<i>Wertner</i> 1892.	WERTNER, Mór: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig II. Temesvár, 1892.
<i>Karácsonyi</i> 1901.	<i>Karácsonyi, János</i> 1901.: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig III/1. Bp. 1901.		

ZUM AUFSATZ EIN MITTELALTERLICHES PETSCHAFT VOM GEBIET DES BURGVIERTELS VON BUDA

Im Laufe der an der O-Seite des Burgviertels von Buda 1985 durchgeführten Rettungsgrabung kam aus einem Fundmaterial des 13–15. Jh. ein scheibenförmiges, aufhängbares Petschaft zum Vorschein. An seiner Vorderplatte sind drei Lindenblätter, sowie einen kleinen Stern und Mond enthaltende Darstellung mit ringsumlaufender Aufschrift zu sehen. An der Rückseite können ebenfalls ringsum die dünn eingeritzten – aufgelassenen – Reste der Buchstaben einer Aufschrift entdeckt werden. Diese Seite wurde ursprünglich also zur Vorderseite vorgesehen.

Laut der Rundschrift des Petschafts. – S [IGILLUM]. MAG [IST] RI DEMETRI [I]. FILI [I] IVLE – gehörte der Gegenstand einst dem Meister Demeter, Sohn des Gyula. Die genannte Person kann mit jenem Demeter Gyulafi (Gyulaffy) aus der Rátót-Sippe identifiziert werden, den zwei aus dem Anfang des 15. Jh. stammende Quellen, als einen transdanubischen machthaberischen Adligen erwähnen. Er starb irgendwann vor 1329. Eine Verbindung zwischen seiner Person und dem Teil der mittelalterlichen Stadt, wo das Petschaft gefunden wurde, konnte einstweilen nicht festgestellt werden.